

BIBLIOTEK FÖR ALLA ELLER BARA MAJORITETEN?

AV INGRID ATLESTAM



Forskaren Masoud Kamali utsågs 2004 av Mona Sahlin till regeringens särskilde utredare i diskrimineringsfrågor med fokus på strukturell diskriminering, integration och makt. Såväl Kamali som hans forskning blev starkt ifrågasatt av andra forskare, men resultatet, tretton rapporter författade av en rad forskare och publicerade i Statens offentliga utredningar 2005 och 2006, är fortfarande en källa att ösa ur. Där belystes diskrimineringsmekanismer och former inom områden som arbetsmarknaden, rättsväsendet, utbildningssystemet, boendet samt hälsa och vård. Några år senare redovisade Kamali i *Racial Discrimination. Institutional Patterns and Politics* resultaten från ett stort EU-projekt, "The European Dilemma", som han lett och där forskargrupper från åtta europeiska länder deltagit. Det dilemma som lyfts fram är paradoxen att samtidigt som det på övergripande nivåer deklarerats att mänskliga rättigheter och demokrati gäller så finns det en djupt rotad mer eller mindre omedveten institutionell diskriminering.

Visst känns detta igen från biblioteksvärlden? Mycket vackra ord, ju högre nivå, ju finare ord. Folkbibliotekets uppdrag är att överbrygga klyftor vare sig de är geografiska, språkliga, eller sociala. Men är det verkligen det man gör t.ex. genom att satsa på stora centrala bibliotek och kulturhus, snabblånebibliotek, typ tunnelbanebibliotek, där de med latte och livspussel rusar in? I bästa fall finns även mer eller mindre nedbantade förortsbibliotek därute, utanför, där arbetslösa, barn, pensionärer, invandrare och andra som blivit kvar eller över finns. Biblioteksplaner görs med tanke på största möjliga flöde, det vill säga mest verksamhet koncentrerad till centrum och så kallade knutpunkter. Visst är det rationellt, men vem finns och vilka är behoven där utanför i periferin? Besök och utlån ska maximeras, så mycket som möjligt till så många som möjligt. Men "många" kan hamna i konflikt med "alla". De personer och grupper vars biblioteksutnyttjande kräver resurser utöver vad som "de många" kan tänkas efterfråga blir det jämförelsevis dyrare att anpassa biblioteksservicen för, det vill säga det är inte kostnadseffektivt.

I Bibliotekslagens åttonde paragraf fastslås att:

Folk- och skolbiblioteken ska ägna särskild uppmärksamhet åt funktionshindrade samt invandrare och andra minoriteter bl.a. genom att erbjuda litteratur och medier på andra språk än svenska och i former särskilt anpassade till dessa gruppers behov.

Betydligt skarpare formulerar UNESCO:s/IFLA:s mångkulturella biblioteksmanifest folkbibliotekets uppdrag och förhoppningsvis blir detta del av en snart existerande nationell bibliotekspolitik:

PRINCIPER

Varje individ i vårt globala samhälle har rätt till ett fullständigt utbud av biblioteks- och informationstjänster. I arbetet för kulturell och språklig mångfald skall biblioteken:

betjäna alla samhällsmedborgare utan diskriminering på grund av kulturellt och språkligt ursprung

tillhandahålla information på tillämpliga språk och i ändamålsenliga skriftformer

ge tillgång till ett brett urval av material och tjänster som avspeglar alla grupper och behov

anställa personal som återspeglar ett mångkulturellt samhälle och som är utbildad för att samverka med och tillhandahålla tjänster för ett sådant samhälle

Biblioteks- och informationstjänster i ett kulturellt och språkligt mångskiftande sammanhang omfattar både service till alla typer av biblioteksanvändare och service som riktar sig speciellt till missgynnade kulturella och språkliga grupper. Särskild uppmärksamhet bör ägnas grupper som ofta är marginaliserade i mångkulturella samhällen: minoriteter, asylsökande och flyktingar, personer med tillfälliga uppehållstillstånd, gästarbetare och ursprungsfolk.

DET MÅNGKULTURELLA BIBLIOTEKETS UPPGIFTER

I ett mångkulturellt samhälle bör fokus ligga på följande huvuduppgifter, som relaterar till information, läs- och skrivkunighet, utbildning och kultur:

att öka medvetenheten om det positiva värdet av kulturell mångfald och att utveckla den kulturella dialogen

att uppmuntra språklig mångfald och respekt för modersmålet

att underlätta den harmoniska samexistensen mellan olika språk, inklusive inlärning av språk från tidig ålder

att skydda det språkliga och kulturella arvet och stödja det språkliga uttrycket, samt främja skapande och spridning på alla relevanta språk

att stödja bevarandet av den muntliga traditionen och det immateriella kulturarvet

att stödja delaktighet och medverkan i samhällslivet av personer och grupper med skiftande kulturell bakgrund

att stimulera förmågan att förstå och behärska informations- och kommunikationsteknik i den digitala tidsåldern

att främja språklig mångfald i cyberrymden

att uppmuntra en allomfattande tillgång till cyberrymden

att stödja utbytet av kunskap och goda exempel gällande kulturell pluralism

(Ur UNESCOs mångkulturella biblioteksmanifest, 2011)

Här finns alltså hur mycket som helst att göra, men vad är rimligt, vad får det kosta? Dessa frågor måste varje bibliotek ställa sig och göra en omvärldsanalys, kolla vilka behov som kan tänkas finnas och göra en resursavvägning, som man kan stå för i relation till UNESCOs tre biblioteksmanifest och den ynka bibliotekslag vi ändå har. Om man som politiker bedömer verksamheten efter trubbiga mått som utlånings- och besöks-siffror missar man att utvärdera

hur biblioteket klarar sitt samhällsuppdrag. Risken är då att en biblioteksverksamhet som redovisar bra siffror och är uppskattad av de flesta omedvetet faktiskt är olaglig och står för en institutionell diskriminering. Som ett exempel på detta kan man se vad som framkommer i rapporten *Biblioteken och de nationella minoriteterna – hur svenska folkbibliotek arbetar för romer, judar, tornedalingar, samer och sverigefinnar* framtagen av Joacim Hansson med flera vid Linnéuniversitetet för Svensk Biblioteksförning 2011. I rapporten konstateras att bibliotekens intresse för frågan är i stort sett noll och att detta till del kan bero på att biblioteken "ekonomiskt uppmuntras till ett marknadstänkande som instrumentellt utgår från efterfrågesituationen".

Kamali uttrycker det som att oberoende av individers eller institutioners intentioner så skapas och återskapas lätt en diskriminerande praxis. Institutioner är uppbyggda både av formella och informella strukturer. De formella består av lagar och regler och de informella av rutiner, traditioner och beteenden. Om institutionens verksamhet förfördelar vissa grupper i samhället kan det tolkas som institutionell diskriminering. Majoritetssamhället har en historia med kulturella element och normer som omedvetet kan vidmakthålla en ojämlikhet.

Strategier av tystnad eller förnekande är enligt Kamali mycket effektiva sätt att bibehålla status quo. Det finns gatekeepers inom de flesta institutioner som hänvisar till att problemet finns på annat håll men, poängterar Kamali, det är viktigt att systematiskt, inom varje institution, undersöka de interna relationer och den praxis som kan utgöra grunden för institutionell/strukturell diskriminering.

Det gäller att reflektera över och analysera hur en slentrianmässigt bedriven verksamhet medverkar till ojämlikhet. Många biblioteks anställda ser inte hur det vardagliga arbetet kanske bidrar till att öka klyftor istället för tvärtom.

I de politiska riktlinjer som styr verksamheten i de flesta kommuner är ett överordnat mål att minska segregation och överbrygga klyftor. Biblioteket ska svara mot innevånarnas behov. Hur avgörs vilka behov som ska tillfredsställas? Att bara jobba på som vanligt och svara upp mot efterfrågan hos vissa grupper leder lätt till en situation där proportionen mellan olika typer av litteratur och tjänster verkar mer

för att bevara majoritetens intressen än för att möta behoven hos de många nya svenskar som med förtroende besöker biblioteken.

Det är givetvis inte intentionen hos bibliotekscheferna och medarbetarna att reproducera en diskriminerande praktik men det är dessvärre vad som ofta sker. Samtidigt kan det mycket väl vara så att de biblioteksanställda bemöter besökarna på ett socialt kompetent sätt. Men de kunskaper de har för att möta människor med andra än "majoritetsbehov" är i många fall bristfälliga. Att biblioteken har så stort förtroende hos befolkningen beror på att de flesta som arbetar där "vill väl" och är vänliga och inte på att biblioteken alltid har en god och rättvis service. Man säger ofta att målet är att behandla alla lika, när det borde vara mottot "Av var och en efter förmåga, åt var och en efter behov" som gäller.

Retorik om vikten av det mångspråkiga biblioteket saknas inte. Men vad görs i praktiken? Vilka kommuner bygger systematiskt upp omfattande mediabestånd på arabiska, persiska, kinesiska och ryska på bekostnad av utlåningsbefrämjande inköp som deckare, cd och dvd. Eller ännu hellre lyckas få politiker och andra makthavare att inse att ett bibliotek som verkligen är för alla kostar mer än ett än de som bara är för majoriteten. Hur försvara att man matar hyllorna med ännu fler Läckberg, Marklund och Nesser, som ju finns i närmaste varuhus för den som inte kan tåla sig, istället för att mäta behovet av svenskkurser samt lexikon, fackböcker och tidningar på de språk som talas i närsamhället.

De flesta biblioteksbesökarna tar ingen kontakt med personalen utan hittar eller hittar inte vad de söker. Ju större bibliotek, ju mindre ber man om råd och hjälp. Det är hyllan som är sanningens minut mer än mötet med personalen. Biblioteket är i första hand, speciellt för den som har svårt att göra sig förstådd, vad som finns i det reella biblioteket, inte vad bibliotekarien kan hitta i katalogen för senare leverans.

En djup och ständigt uppdaterad kunskap om närsamhället, lyhördhet och en så bred kultur- och språkkompetens som möjligt i personalgruppen är förutsättningar för att skapa det dynamiska, lokalglobala biblioteket. Det ska självklart även omfatta de enligt lag inhemska minoritetsspråken och visa medvetenhet om dessa språks särställning.

Givetvis betyder bibliotekets tillgängliggörande av IT-tekniken och då framförallt internet en enorm serviceförbättring för den som söker nyheter, kontakter och kultur från klotets alla hörn. Teknikens betydelse i detta sammanhang går inte att överskatta och den måste bejakas av biblioteken. Jämsides med utvecklandet av det mångspråkiga biblioteket är överbryggandet av digitala klyftor folkbibliotekens största utmaning och ödesfråga. Många datorer, scanner, färgskrivare och trådlöst nätverk och framförallt hjälp att handha allt detta är ett måste för alla bibliotek.

Det finns bibliotek som är på god väg att utveckla det lokalglobala mångspråkiga biblioteket, men mycket återstår att göra och det finns de som ännu inte börjat, som saknar intresse och kunskap, som inte insett att det mångspråkiga närsamhället inte är något övergående, utan däremot ständigt stätt i förändring.

Det är genom samarbete på alla nivåer som biblioteken i framtiden kan utvecklas och bli verkliga mångspråkiga mötesplatser och en betydelsefull del av framväxten av ett Sverige som inser att mångspråkighet är en tillgång, såväl för individen som samhället, och en viktig väg till internationalisering. Det goda mångspråkiga biblioteket behöver både kompetens och pengar och båda kräver ofta en förändring av attityder hos personal och politiker som råder över fördelningen av ekonomiska medel.

Det finns många exempel som visar att bibliotek även utan ett tillskott av medel kan utvecklas för att ge bättre mångspråkig service och bli en kraft i en lokal utveckling. Det handlar om att göra medvetna prioriteringar och se sitt arbete som en del av en nödvändig utveckling av demokratin.

Men detta är ändå något som måste få kosta för biblioteken. Givetvis är det betydligt dyrare att hålla med mediabestånd på tjugo språk istället för ett. Politiker och andra makthavare måste inse att ett bibliotek som verkligen är för alla kostar mer än ett som bara är för majoriteten.

Dessvärre finns det massor av exempel på att biblioteksanställda inte är intresserade av eller ges möjlighet att delta i kompetensutveckling när det gäller mångspråkig biblioteksverksamhet. I de större biblioteken, och delvis även i de mindre, innebär det att ledningen inte medvetet prioriterar och aktivt stöder deltagandet.

Attityderna kring vikten av en medveten satsning är svåra att förändra hos inblandade på alla nivåer. Men det är också ett faktum att många mindre bibliotek har så ytterst begränsade resurser att det inte går att låta någon gå en omfattande kurs med bibehållna öppettider för biblioteket, det vill säga deltagande är uteslutet. Detta är ett generellt problem, som bör lyftas nu när vi ska få en nationell bibliotekspolitik. Bibliotekspersonalens möjligheter till vidareutbildning måste garanteras, när det nu satsas så mycket på lärarnas kompetensutveckling så är det läge att kräva liknande för bibliotekarier.

Den utveckling och uppgradering av mångspråkig biblioteksverksamhet som nu antligen kan anas på många håll i landet har en tendens att handla om allt annat än medieinköp. Man väljer det som ger omedelbar uppmärksamhet och framgång, det mer spektakulära, istället för det långsiktiga gnetet med att bygga upp relevanta mediebestånd på ett rimligt antal språk.

Det är böcker, tidningar, tidskrifter etc. som besökarna förväntar sig att biblioteket sysslar med och det är förmedling av det skrivna ordet som är bibliotekets unika uppdrag. Allt annat som biblioteken gör, såsom kulturarrangemang, kurser, möten, utställningar o.s.v. kan lika gärna göras av någon annan aktör. Detta gäller även verksamheter som språkcafé, läxläsning, studiestöd och andra integrationsfrämjande aktiviteter som fler och fler bibliotek börjar med. Ofta startar biblioteken verksamheter som man uppfattar att det finns ett starkt behov av för att ingen annan gör det och för att biblioteket har lämpliga lokaler och kunnig personal som är lyhörd för mer eller mindre uttalade önskemål. Allt detta är fantastiskt bra och bibliotek är verkligen den rätta platsen för det mesta, men risken är att det unika uppdraget, det som ingen annan kan göra, medieförsörjningen, försummas.

Att arbeta med media, att köpa in och låna ut böcker, tidskrifter, tidningar med mera, på andra språk än svenska, är arbetskrävande. Det uppfattas av många som svårt och det ger dålig utdelning i lånestatistiken. Ett enda lexikon kostar som tio cd-skivor med populärmusik och medan lexikonet ger max ett utån kan cd-skivorna stå för minst 30 under samma period. Om då bibliotekets resurstilldelning görs efter antalet utlån, som nu ofta är fallet, så blir detta ett bibliotekens moment 22.



Att skapa det verkligt mångspråkiga biblioteket, där så många som möjligt hittar böcker och tidskrifter på sitt modersmål i det lokala biblioteket, är ett kommunalt ansvar, men kompetensen och resurserna för detta finns oftast inte i kommunerna. I de större kommunerna har man inte prioriterat på det sätt man borde gjort för att biblioteken ska leva upp till alla vackra ord om integration och lika tillgång och möjligheter som finns i policydokument, och i mindre kommuner är det inte realistiskt att klara detta. Därför är det hög tid att få till en nationell bibliotekspolitik som skapar en struktur som säkerställer att resurser och kompetens finns att tillgå nationellt och regionalt. Därtill behövs en skarpare bibliotekslag så att kommunerna tvingas ta sitt ansvar för en jämlik tillgång till biblioteksservice.

Betydligt lättare är det att köpa in alla de media som är viktiga för vägen in i det svenska samhället, det vill säga språkkurser, lexikon, LL-böcker, läromedel för grundskola och gymnasium, tidningar på lättläst svenska etc. Ändå visar det sig att många bibliotek har stora brister även vad gäller dessa inköp.

Varför välkomnar inte biblioteken alla nyinflyttade med ett lexikon, på samma sätt som man delar ut *Barnens första bok* till nyfödda och sedan ofta fortsätter med sexårsbok etc? Det borde vara en självklarhet!

Det är verkligen hög tid att komma till insikt om vad strukturell diskriminering kan innebära i bibliotekssammanhang.

Ingrid Atlestam

Tips för kompetensutveckling, inspiration och engagemang:

Det mångspråkiga biblioteket, en interaktiv mötesplats på nätet: mangsprak.ning.com

Det mångspråkiga biblioteket : en nödvändig utopi (BTJ Förlag, 2012)